

ФАРОБИЙНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ ТАЪЛИМОТИ

Ж. С. Рамагов

Тошкент давлат транспорт университети, “Ижтимоий фанлар” кафедраси
мудири

М. Ҳасанов

Тошкент давлат транспорт университети, “Ижтимоий фанлар” кафедраси
ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Фаробийнинг ижтимоий онтологиясини ўрта аср ислом тафаккурининг ижтимоий-сиёсий ғояларига асосланиб, вақт берган саволларга жавоб беришга уринишлардан бири сифатида қараш мумкин. Бундан ал-Фаробийнинг Сейф ад-Давл саройига яқинлиги далолат беради. Бироқ, олим "Фозил шаҳар" лойиҳасида ишлаганда, айниқса, Сиракузада ўзининг ижтимоий лойиҳасини амалга оширишга муваффақ бўлмаган Платоннинг ҳикоясини билганлиги сабабли, унинг қоидаларини амалий равишда амалга оширишга умид қилмаган. Ва шунга қарамай, Ўрта аср Ислом Шарқидаги имоматлик, қасос ва жазо, масъулият ва эркинлик муаммолари бўйича кўплаб мунозаралар муҳокама қилинган муаммоларнинг мавҳум эмас, балки ҳаётий муҳимлигини тасдиқлади. Шунинг учун ижтимоий онтология масалаларини муҳокама қилиш энергия тизимини инсонпарварлаштириш учун идеал лойиҳа сифатида тақдим этилди.

Калит сўзлар: Форобий, фалсафа, методология, инсон, жамият, сиёсат.

КИРИШ

Ал-Фаробийнинг "Фозил шаҳар аҳолиси тўғрисида рисола" да онтологик принцип жамиятни адолатни талаб қиладиган ахлоқий (фазилатли) инсон томонидан дунёни ўзгартириш ижтимоий доктринасида асосий даражага кўтарилган. Инсон ва жамият, сиёсат, куч, шахсият - ҳамма нарса ўзаро боғлиқдир дейди. Тарихий маънода ал-Фаробий жамият тараққиёти ва ижтимоий тараққиёт ҳақида ўйлаганми? Эҳтимол, ҳа, чунки унинг "Фозил шаҳар" нафақат ижтимоий утопия эди: у ҳамма нарса оқилона ва амалий тамойилларга мувофиқ ишлайдиган консолидацияланган жамиятнинг идеал модели ҳамэди. Бу жамиятда ҳамма нарса таълим, тарбия ва биз учун энг муҳими, одобли бўлмаган шаҳарларнинг

ҳозирги аҳолиси - бағрикенглик, эркинлик ва одоб-ахлоқ асосида қурилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ал-Фаробий фалсафаси ижтимоий ҳаётнинг фавқулудда сифатини - индивидуал ҳаёт сифати учун кайфиятни ифода этган. Олимнинг сиёсий стратегияси ҳам туркий, ҳам исломий маданиятларнинг маънавий анъаналарига асосланган эди. Қадимги юнон сиёсий назариялари ва сиёсий технологияларига мурожаат қилиш, уларнинг ёрдамида жамиятдаги ижтимоий ҳаётни ва ҳаётни ўзгартириш мумкин эди, чунки бу таълимотларнинг қиёсий таҳлили сиёсий заиф томонларини аниқлашга ёрдам бериши мумкин эди. Бундан ташқари, Қуръон матни энг муҳим принцип - ахлоқ қонунларига риоя қилиш ва ўз бурчини адо этиш бўлган Умматнинг идеал қиёфасини тақдим этди.

Ал-Фаробий одам моҳиятини туркий тушунчада, одам олами - "инсон дунёси" тушунчасида ифодаланган юксак маънавий анъаналарда ётган ахлоқий тамойил орқали белгилаб берди. Қадимги юнон фалсафий анъаналарига амал қилган ҳолда ал-Фаробий бошқа ислом файласуфлари сингари инсонни "фуқаролик" мавжудот сифатида белгилайди. Давлат унга жамиятдаги шахс манфаатларининг универсал вакили сифатида қарайди. Шундай қилиб, унинг ижтимоий онтологиясида "давлат" ва "жамият" тушунчалари моҳиятан бири-бирига тўғри келади ва агар улар баъзи бир нуансларда фарқ қилсалар, бу шунчаки Ислом Ўрта асрларига хос бўлган қарашларнинг ўзгаришига олиб келади. Дунёнинг турли хил қўлёзма фондлари каталоглари шундан далолат беради. Ўрта асрларнинг араб тилидаги манбаларининг кўплиги ва мантиққа оид рисолалар анчагина эди. Бундай қўлёзмалар Тошкентдаги фондларда ҳам мавжуд. Шундай қилиб, масалан, қўлёзмалар каталогларида 30 га яқин қўлёзмаларнинг номи берилганараб, форс ва Марказий Осиё муаллифларининг мантиғига кўра - Ибн Сино, Баҳманёр, Абҳари, Хасана ал-Кати, Мавлоно Зода, ал-Қазвини Дабирин, Қутбиддина Муҳаммад ат-Тахтоний, Тафтазоний, Журжоний, Давапи, Арабшоҳ ал-Исфароний, Али Тож ат-Туни ва бошқалар шулар жумласидандир. Бироқ, Ўрта асрларнинг араб тилида сўзлашадиган мантиғи жуда кам ўрганилган. Бу ҳақида араб мантиқи тарихини тадқиқотчиси, америкалик олим Н.Ресчер: "Тарчи ўтган асрда араб фалсафаси ва илмини ўрганишкенг кўламга эга бўлди, араб мантиғи нисбатан кам ҳақ тўланди" деб эътироф этган. Фақат бир нечта арабшунослар мантиқий матнлар билан ишладилар, ҳатто бу озчилик ҳам бу соҳага кўпроқ қизиқиш билдирганбилвосита ҳаракатлар самараси эди. Натижада, мантиқийликни акс эттирувчи катта ҳажмдаги материаллар

араб тилида сўзлашадиган муаллифларнинг асарлари ўрганилмаган "бўш жой" бўлиб қолмоқда эди. Ва, табиийки, у ўз тадқиқотчиларини кутмоқда эди. Мутафаккирлар Ўрта асрлар мантикий муаммоларни назарий жиҳатдан ривожлантиришда ривожланаётган эҳтиёжларга энг мос келадиган юк Аристотелнинг бой меросидан фойдаланган ҳолда, дунёнинг дунёвий билимлари, инсоннинг билим қобилятилари, қонунлари ва шакллари тўғрисида унинг таълимоти мантикий фикрлашида қарашади. Ушбу таълим улар учун манба бўлди, ва кейинчалик у сезиларли даражада бойитилди ва муҳим аҳамиятга эга бўлди, табиий фанлар ва дунёвий маданият ютуқлари асосида ривожланиш умуман ўрта асрлар юксак даражада тараққий этди.

Араб халифалиги пайдо бўлган даврга Аристотелнинг кўплаб асарлари, шу жумладан унинг мантикий асарлари араб тилига таржима қилишни осонлаштирган сурия тилида танилган. Аллақачон IX асрда Яқин Шарқ ҳудудида Аристотелнинг мантиққа доир асарлари кенг ўрганилди. Чунончи, унинг "Категориялар", "Интерпретация тўғрисида", "Биринчи таҳлил", "Иккинчи таҳлил", "Топика", "Мураккаб рад этишлар тўғрисида", "Риторика", "Поетика" асарларинафақат ўрта аср Шарқ дунёсида балки бутун бошли инсониятнинг улкан ютуғи ҳисобланади. Ёзувларда араб-мусулмон мантикий фикрлаш тараққиёти даврида Ҳунайна ибн Ишоқа, Абу Усмон Дамашки, Кинди, Марвозий, Фаробий, Яхё Ибн Ади, Абу Башар Матта, Ибн Сино, Ибн Рушд Европа схоластикаси Аристотел мантиғи билан ҳали тўлиқ таниш эмас эди. Мантиқ муаммоларини ишлаб чиқиш асосий вазифалардан бири сифатида қаралди, шунинг учун Ўрта аср арабларининг барча йирик мутафаккирлари мусулмон Шарқи уларга катта эътибор берган. Назарий фикрга хос бўлган фанларнинг таснифи, даври, мантиқда жуда ўринли тарзда изоҳланган.

Шундай қилиб, Фаробий фанлари таснифида "Ихсо ал-" улум " асарида, назарий фикрлашда мантиқ ҳар қандай зарурий бошланиш сифатида етакчи ўринни эгаллайди деб таърифлаган. Ал-Фаробий мантиқ илмини жамият ва давлатга бевосита таъсири кучли эканлигини ўз асрларида таъкидлаб ўтиб: "Агар иморат пойдевори мустаҳкам бўлса, у бутун умр хизмат қилади, фанлар пойдевори бу шубҳасиз мантиқ илмидир" деб таъкидлайди. Машҳур америкалик шарқшунос Ф. Розентал мантиқ илминидастлаб араб-мусулмон оламида тараққий этган деган фикрлари ҳам залворлидир.

Фаробий Ўрта аср араб тилида сўзлашадиган фалсафада биринчилардан бири бўлган мантикий муаммоларни изчил ишлаб чиқди, бунинг натижасида у Яқин ва Ўрта Шарқда йирик сифатида кенг танилган "Ню-мантиқчи" яъни янги мантиқшунос олим

деб аталган юксак унвонга сазовор бўлди. Замондошлари хурмат билан Фаробийни нафақат "ал-" муаллими ассони (" Иккинчи ўқитувчи "), деб бежизга айтишмаган. Фаробийнинг мантиқ соҳасидаги муҳим ютуқлари унинг иши тадқиқотчилари томонидан бир неча бор қайд этилган.

Кифтининг таъкидлашича, Фаробий «мантиқ ҳақидаги китобларга изох берган, тушунтирган, уларнинг ноаниқ маъносини очиб берди» деб айтиб ўтади. ширин ҳолда очиб берди. Шунингдек, Фаробий мантиқ бўйича бир қатор асарлар ёзганлиги ҳақида хабар Абулқосим Саид бин Аҳмедда «Ат-Таъриф фи табакат ал-улум» китобида шундай дейилган: «Ал-Фаробий ўрганган Бағдодда вафот этган Жон бин Жилоннинг мантиқ санъати ал-замонда Муқтадир. У мантиқ бўйича барча мусулмон файласуфларидан олдинда эди ва мантиқий муаммоларни ўрганишда улар орасида ғолиб чиқди. У мантиқ илмида аниқ бўлмаган фан сирларини очиб берди ва ушбу илимга кириш имкониятини яратди» деб баҳо берган. Бундан ташқари яна бир файласуф олим Н. Решер ҳам шундай дейди: "Ал-Фаробий мантиққа фалсафа ёки илм-фаннинг бошқа барча соҳаларига қараганда катта эътибор берган ва биз уни ҳеч бир иккилангишсиз мантиқ илмида пешқадам эди дейишга тўла асос бор» деб таърифлайди олим. Ал-Фаробий нафақат ўз даври мантиқ илмини чиқур ўрганди балки у Қадимги Юнонистоннинг мантиқ илми султони Аристотел ва бошга қадимги юнон файласуфлари асарларига ҳам эътибор қаратган.

Фаробий Арастунинг куйидаги асарларини мантиққа оид деб ҳисоблайди

- 1) "тоифалар" ("Ал-Макулот");
- 2) "Тафсир тўғрисида" ("Ал-Ибора");
- 3) "Биринчи таҳлил" ("Ал-Киёс");
- 4) "Иккинчи таҳлил" ("Ал-Бурхон");
- 5) "Топека" ("Ал-мавози ал-жадалия");
- 6) "Соф исботлар тўғрисида" ("Ал-ҳикмат ал-мумаввиҳа");
- 7) "Риторика" ("Ал-Хатаба");
- 8) "Поетика" ("Аш-шеар")

Мантиқий моҳиятни тақдим этиш нуқтаи назаридан алоҳида эътибор Фаробий "Иккинчи таҳлилга" бағишланган, чунки у ҳақли равишда ушбу китобда силлогизм (силлогистик исбот - аввалги барча натижалар ва мақсадларинсон тафаккурининг аниқ функциялари) қоидалари ва назарияси берилганлигини таъкидлайди.

Фаробийнинг бевосита мантиқ масалаларига бағишланган асарлари орасида, "Мантиққа кириш", "Мантиқ ҳақида кириш рисоласи" каби асарлари айниқса олим мантиқ

илми ҳақидаги тасаввурларимизни янада кенгайтишга, мукамаллаштиришга ва янада тараққий этишига кўмаклашади. Братиславада сақланаётган "Китоб филология" ёки "Китоб[муҳтасар] эҳкам ал-қутуб ал-мантикийя" ("Мантиқ китоби ёки [Катта] "қўлёзма китоблари Фаробийнинг мантиқ ғояларини ўрганиш учун катта аҳамиятга эга тўпламидир. XVIII аср бошларида Аҳмед Али аш-Шаби томонидан қайта кўчирилган Фаробийнинг мантиқ муаммоларига бағишланган буюк асарлари бугунги кунгача етиб келган. Қўлёзма 12 та мустақил бўлимлардан иборат бўлган китоблардан ташкил топган.

Хусусан:

- 1) "Мантиқ билан танишиш";
- 2) "Мантиқ ҳақида кириш рисоласи";
- 3) "Муסיқа китоби"
- 4) "тоифалар тўғрисида китоб";
- 5) "иборалар ҳақида китоб";
- 6) "Ўхшатиш ҳақида китоб";
- 7) Таҳлил китоби;
- 8) "Хаёллар китоби",
- 9) "Далиллар китоби";
- 10) "Низо қоидалари тўғрисида китоб";
- 11) "Нотиқлик китоби";
- 12) "Шеърлар китоби".

ХУЛОСА

Хулоса сифатида Фаробий ҳар бир китобида бу ерда мустақил маъно англатувчи сифатида пайдо бўлади. Фаробийнинг ушбу асарлари Аристотел мантиқини давом килдириб, жуда чуқур ва кенг билимларга эга эканлиги кўрсатиб берган. Аристотелнинг мантиқий тамойилларига асосланиб, Абу Наср Ал-Фаробий ўзининг илмий фикр ютуқларига асосланган органон (мантиқий "қуллият") асарида ва мантиқнинг предмети ва вазифалари батафсил баён этилган "Ихсо ал-улум" ("Илмларнинг келиб чиқиши тўғрисида") ва "Кириш рисоласида мантиқ" каби китобларида айниқса бу илмнинг сиру-асрорлари батафсил баён этган. Фаробийнинг фикрига кўра, мантиқ илми қандай тартибга солишни ўргатади мантиқий рақамларга кўра, баъний жумлалар, улардан хулосалар олиш, бунинг натижасида биз номаълум нарсаларни билиб оламиз ва биз нима ҳақиқат ва нима ёлғонлигини ҳукм қиламиз. Мантиқ тарози фикрлаш жараёнининг тўғри ва нотўғрилигини ўлчаш, у объектни билишга қаратилган ва тоифалар билан

шуғулланади. Фаробийнинг фикрича, илмий билимлар тизимида мантик фалсафий билимларнинг ядроси, асоси вазифасини бажаради.

REFERENCES

1. Абдильдин Ж.М., Бурабаев М.С. и др. Социальные, этические
2. Абу Наср Фаробий, Фозил одамлар шахри. –Т.: Янги аср авлоди. 2016. – Б. 163-164.
3. Хайруллаев М.М. Мирозрение Фараби и его значение в истории философии. -Т.: Фан, 1967; Уйғониш даври ва шарқ мутафаккирлари. -Т.: Ўзбекистон, 1971; Ўрта Осиёда Уйғониш даври маданияти. -Т.: Фан, 1994.
4. М.Н.Хасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
5. Рахимова, М. И., & Хасанов, М. Н. (2020). Роль среднеазиатской философии в развитии мировой и европейской науки. Вестник науки и образования, (4-1 (82)), 38-41.
6. Н. Ж. Назарова & М. Н. Хасанов (2022). ТАЛАБАЛАРДА БЎШ ВАҚТДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 752-758.
7. Миршод Нўмонович Хасанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИ БОСҚИЧИДА ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ВА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ УСТИВОР ВАЗИФАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 791-798.
8. М. Н. Хасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613
9. Hasanov M.N. Abu Nasr is a unique interpretation of the concept of happy man in Farobi's philosophy. TJE - Tematics journal of Social Sciences-AQSH.2022.-P.43-46

